SÁRÁNDI TAMÁS*

SZÉKELYFÖLD ÖNELLÁTÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI ROMÁNIAI MAGYAR KÖZGAZDASÁGI GONDOLKODÁSBAN

Kulcsszavak: *Székelyföld, két világháború közötti erdélyi magyar gazdasági gondolkodás, mezőgazdaság, kisebbségi autarkia*

Jelen tanulmány az erdélyi – elsősorban magyar – mezőgazdaság két világháború közötti helyzetéről és lehetőségeiről kíván összefoglalót nyújtani, amelyet természetesen nem lehet elkülöníteni, hiszen nem képezett külön entitást. Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás igyekezett mégis külön kezelni, és fontos szerepet szánt neki a társadalomszervezés és az esetleges kisebbségi autarkia keretében. Az elemzés alapjául az alapszövegeknek tekintett gazdasági írások szolgálnak. Mivel nem született átfogó összefoglaló a két világháború közötti erdélyi gazdasági és mezőgazdasági életéről, napjainkban is ezekre támaszkodva tudunk megállapításokat tenni. A kutatók többsége adathalmazként tekint ezekre a szövegekre, megállapításom szerint azonban ezekből kibontható bizonyos kép a korabeli erdélyi magyar elit által az erdélyi magyar kisgazda-társadalomnak szánt szerepről, és arról, hogyan kívánta azt integrálni a gazdaság révén az erdélyi magyar társadalomba, és milyen feladatot szánt neki az „önösszeszedésben”.

A két világháború közötti erdélyi mezőgazdaság helyzetét három nagy esemény/folyamat befolyásolta. Az 1918-as uralomváltás az egész időszakot meghatározta. Bár önmagában még nem érintette a termelési folyamatokat, de az egész gazdasági élet szétzilálásához vezetett. Megszűntek a korábbi gazdasági kapcsolatok és piacok, melyek csak fokozatosan tudtak újra megerősödni. Ráadásul a regáti Románia révén Erdély egy teljesen más táplálkozás- és élelméskultúrával rendelkező területtel került kapcsolatba,¹ ezzel együtt alkotott belső piacot.² Nincs mód ezen különbségek részletes kielemezésére, így csak a búza és kukorica aránya és szerepe kerül bemutatásra.³ Ennek vizsgálata amiatt is fontos, mert 1921-ben kelet-európai

* SÁRÁNDI Tamás (1981), történész, a Maros Megyei Múzeum munkatársa, Marosvásárhely.
E-mail: t_sarandy@yahoo.com

- 1 A néprajzi vizsgálatok szerint a Kárpátoktól keletre fekvő területeken a pépes eledelek (puliszka) domináltak, az Alföldön pedig a kenyér. A kettő között elterülő Erdély e tekintetben vegyes területnek minősül. KISBÁN Eszter: *A kenyér a táplálkozási struktúrában = Népi kultúra – népi társadalom*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve. IV. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Akadémiai, Bp., 99. A vizsgálat során adathiány miatt nem teszünk különbséget kukoricalisztából készült pépes és szilárd ételek között.
- 2 Kereskedelmi kapcsolat természetesen ezt megelőzően is létezett a két terület között, a fatermelés jelentős részét ugyanis Romániában értékesítették, és a székelyföldi cselédek és aratónapszamosok egy része is itt talált munkát. 1918-at követően elsősorban a belső piac átrendeződése figyelhető meg, ez azonban nem jelentette a mentalitásbeli különbségek gyors felszámolását.
- 3 Lényeges különbségek voltak Erdély és a Regát között a művelési ágak megoszlásában is: míg országos átlagban a terület 62%-a volt termőföld és 21%-a erdő, addig Erdélyben csak 24% volt ter-

viszonylatban Romániában zajlott le a legradikálisabb földreform.⁴ Eredményeként megnőtt a kisbirtokok, a legfőbb kukoricatermesztők aránya.⁵ A két világháború közötti időszakban (Nyugat-Európával és Magyarországgal ellentétben)⁶ Romániában végig több kukoricát termesztettek, mint búzát. Az 1936. évben Romániában a termőterületek 37,7%-át vetették be kukoricával és 24,6%-át búzával. A különbség még nagyobb a Regátban, itt a terület 44%-án termesztettek kukoricát és csak 21,7%-án búzát.⁷ Erdélyben viszont nagyobb (32,8%) a búzával, mint a kukoricával (28,6%) bevetett területek aránya.⁸ Ez amiatt is meglepő, mivel a partiumi és bánsági megyéket leszámítva az erdélyi területek nem ideálisak a búzatermesztéshez, annál inkább a regáti és moldvai nagy kiterjedésű síkságok.⁹ Hogy mégis a legnagyobb arányban kukoricát termesztettek, arra enged következtetni, hogy a kukorica nemcsak az állatok, hanem a lakosság táplálkozásának is alapja volt.

Az 1921-ben elindult földreform egyik sajátossága, hogy a Regátra és az 1918 után Romániához csatolt területek (Bessarábia, Bukovina és Erdély) mindegyikére külön földtörvényt fogadtak el. Ezek szövegükben és rendelkezéseikben lényegesen különböztek egymástól.

Az Erdélyre vonatkozó törvényt 1921. július 23-án fogadták el. Szövegét a regátival összevetve alapvető különbségeket állapíthatunk meg.¹⁰ Mint minden földtörvénynek, a romániaiak is deklarált célja a társadalmi egyenlőtlenségek mesterséges, felülről irányított kiegyenlítése volt azáltal, hogy a nagybirtokot felosztva életképes kisbirtokokat hoz létre. A szociális célokat az erdélyi törvény is megfogalmazta ugyan, a gyakorlati kivitelezés azonban a román nemzeti céloknak rendelte alá a reformot.¹¹ Kisbirtokok létrehozása mellett ipari és „jövőbeni különleges célokra” szolgáló földalap létrehozását is kimondta.¹² A kisajátított birtokokért a volt tulajdonosok kisajátítási kötvényeket kaptak ötvenéves futamidőre. Általános tendencia volt, hogy a birtokot valós piaci értékénél kevesebbre becsülték, és a kötvények az 1930-as évekre teljesen elértéktelenedtek.

mőföld, kb. ugyanennyi erdő és legelő. *Enciclopedia României. Economia națională. Cadre și producție*. III. Coord. Dimitrie GUSTI. Enciclopedia, Buc., 1939. 303 (a továbbiakban *Enciclopedia*).

- 4 1921-ben Romániában három földreform törvényt fogadtak el, a legradikálisabb az erdélyi törvény volt. VENCZEL József: *Az erdélyi román földbirtokreform = Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–1941*. Minerva, Kvár, 1942. 323–337.
- 5 1938-as adat szerint Romániában 3,2 millió fő foglalkozott mezőgazdasággal, ezek 74%-a 1–5 ha közötti birtokkal, 14% pedig 5–10 ha birtokkal rendelkezett. *Enciclopedia* 305.
- 6 Magyarországon 1945-ben haladta meg először a kukoricával bevetett terület aránya a búzáét. BALASSA Iván: *A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány*. Akadémiai, Bp., 1960. 78.
- 7 Egyes regáti megyékben a kukoricával bevetett területek aránya meghaladta az 50%-ot is, egy személy pedig naponta akár 3 kg kukoricalisztet is elfogyaszthatott. IOAN CLAUDIAN: *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice*. Buc., 1939. 138.
- 8 *Enciclopedia* 309.
- 9 Földrajzi elhelyezkedése következtében Románia az utolsó olyan északi régió, amely még alkalmas búza nagyobb mennyiségű és gazdaságos termesztésére. CLAUDIAN: *i. m.* 19.
- 10 A törvényeket elfogadásuk után is több ízben módosították, sok esetben egymásnak ellentmondó paragrafusokkal egészítették ki, melyek részletes bemutatása és értelmezése külön tanulmányt érdemelne. E helyen csak a témánk szempontjából leglényegesebb elemekre kívánjuk felhívni a figyelmet.
- 11 VENCZEL: *i. m.* 337.
- 12 Ezt a törvény első cikkelye mondta ki, de soha nem határozták meg pontosan az illető célokat.

A törvény végrehajtásával Erdélyben 3,1 millió kataszteri hold földet sajátítottak ki.¹³ A reform jellege kitűnik a kisajátított föld felhasználásából: 22%-át (720 ezer hold) osztották ki földnélküli parasztcsaládok között, 2,1%-át használták fel telepítésre (sok esetben új települések létrehozására). A kisajátított föld több mint felét (56%) községeknek juttatott erdők és legelők képezték, 16,8% pedig kiosztásra sem került, ezek voltak az úgynevezett állami rezerva- (vagy tartalék)földek.¹⁴ Ezek egy része román egyházakhoz és állami hivatalnokokhoz került, vagy kisebb-nagyobb parcellákra osztva bérbe adták.

A földreform révén minimálisra csökkent a nagybirtok, és megnőtt az életképtelen kisbirtokok aránya. A nagybirtok felszámolása mellett – elsősorban a Székelyföldön – még súlyosabb volt a különböző formában létező úgynevezett közbirtokosságok megszüntetése vagy átalakítása. Habár a közbirtokosság nem a Székelyföldön volt a legnagyobb arányú, de mivel a székelyföldi erdőket és legelőket leginkább ilyen formában hasznosították, ezt érintette a földreform is.

A két világháború közötti erdélyi mezőgazdaságot befolyásoló harmadik tényező a gazdasági válság és annak különböző kezelési módzatai voltak. Az 1930-as évek elejére Romániába is begyűrűzött a világgazdasági válság és ennek a mezőgazdaságra gyakorolt hatása. 1936-ra a romániai földművelők vásárlóképesége 1929-hez képest a felére csökkent.¹⁵ A válságra a különféle gazdasági szereplők különbözőképpen reagáltak (például szövetkezet típusok diverzifikálása vagy mezőgazdasági kamarák megszervezése). A mezőgazdasági termelők tömeges csődjét elkerülendő, a román kormány előbb moratóriumot hirdetett, majd különböző konverziós törvényekkel igyekezett segíteni.¹⁶ Ezek elsősorban a kisemberek érdekeit védtek a hitelnyújtó intézményekkel szemben, azonban a pénzügyi intézetekre külön terhet róttak, hiszen követeléseik elengedésével vagy hosszú lejáratú kölcsönné alakításával azok jelentős kárt szenvedtek. Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a lakossági megtakarításokat nem érintette érzékenyen a konverzió. Különböző kategóriákat alakítottak ki a földbirtok és az adósság nagyságának megfelelően. A veszteségek ebben az esetben a betéteseket érintették, ezért a legtöbb hitelintézetnek külön egyezséget kellett kötnie a hitelezőivel.¹⁷

A gazdasági válságnak ugyanakkor volt egy számokban nem mérhető, de legalább ilyen fontos hozadéka a gazdasági gondolkodás tekintetében. Az erdélyi magyar elit a gazdasági válság hatásaiból és a román kormány válaszlépéseiből azt a következtetést vonta le, hogy hasonló válsághelyzetekben a kisebbségek és intézményeik nem számíthatnak az állam segítségére, csak saját erejükre. A válságkezelés során a román kormány nem hozott kimondottan kisebbségellenes intézkedéseket, azonban az állami támogatás előfeltételeként minél szorosabb betagozódást és központosítást várt el. Ezeket a feltételeket a kisebbségi vezetők nem voltak hajlandók teljesíteni, inkább visszautasították a felkínált segítséget. Ez leginkább a

13 A Regátban a törvény 2 millió holdban határozta meg a kisajátítás felső határát.

14 VENCZEL: i. m. 362. Valószínűleg ezt a földmennyiséget kívánták felhasználni az első paragrafusban említett „különleges célokra”.

15 Székelyföld története. III. (1867–1990). Szerk. BÁRDI Nándor–PÁL Judit. MTA BTK–EME–Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2016. 536 (a továbbiakban Székelyföld története).

16 A két legfontosabb: a Iorga-kormány idején 1932 áprilisában, valamint a Parasztpárt kormányzása alatt 1932 októberében elfogadott törvény. OBERDING József György: *A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban*. Erdélyi Múzeum XXXVII(1932). 7–12. sz. 12–21.

17 Székelyföld története 555.

Román Nemzeti Bank¹⁸ és a román szövetkezeti központ hitelpolitikájában¹⁹ figyelhető meg. A magyar elit ennek hatására igyekezett felhagyni a korábbi liberális gazdasági felfogással, és a gazdasági életet nemzeti alapra kívánta helyezni. Az Országos Magyar Párt (OMP) 1933-as nagygyűlésén nyíltan állást foglalt a gazdasági élet nemzeti irányba történő továbbfejlesztése mellett.²⁰ Egyesek a szabad versenyen és a magántulajdonon alapuló kapitalista rendszerben látták a hibát, a megoldást tehát ennek korlátozásában vélték felfedezni. Egyre jobban terjedtek a korporatív nézetek, amelyek elfogadhatónak tartották a szabad verseny és magántulajdon korlátozását.²¹ Az 1930-as évek elején színre lépő „harmincasok” gondolkodásában is jelentkeztek ezek a gondolatok.

„Harmincasok”-nak – Bárdi Nándor nyomán – az 1918 utáni erdélyi magyar elit második generációját tartjuk. Tagjai kisebbségi létben szocializálódtak, ismerték az állam nyelvét és közszellemét, a pozícióörzés és revíziós jövőkép mellett pedig fontosnak tartották a társadalom belső megszervezését is.²² A csoportosulás tagjaira jellemző volt az ügynevezett népszolgálat eszméje, amelyet a transzilvanizmus mellett a magyar közösséget átfogó és működtető legmeghatározóbb áramlatnak tartanak a két világháború között. Az eszme magában foglalt egy tudatos elitterelési programot, amelynek célja az volt, hogy az utánpótlás a falusi társadalom rátermett tagjai közül kerüljön ki, akik tanulmányaik elvégzését követően visszatérnek, és közösségük élére állnak. Ez azt is jelentette, hogy az egyéni érdeket mindig alávetették a közösség érdekének.²³ A generáció tagjai már tényként kezelték az erdélyi zsidóságnak a magyar társadalomról történt leválását, egyben konkurens nemzetépítő csoportként tekintettek

- 18 A Román Nemzeti Bank a román bankok számára alaptőkéjüknek magasabb értékben biztosított visszleszámlázási hitelt, a kisebbségi bankok esetében viszont csak ennek töredékét. Pl. az Albina 100 millió alaptőkével 186 millió visszleszámlázási hitelt kapott, a nagyszebeni Általános Takarékpénztár a 82 millió alaptőkéje után 32 milliót, míg a kolozsvári Takarékpénztár a 40 millió alaptőkéjére 3,6 millió lej hitelt kapott. VITA Sándor: *Erdélyi gazdaság – erdélyi politika. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok (1933–1946)*. Szerk. SÁRÁNDI Tamás. Polis, Kvár, 2016. 251 (a továbbiakban VITA: *Erdélyi gazdaság*).
- 19 A törvény szerint a szövetkezetek hitelezéséért felelős Központi Szövetkezeti Bank (BCC) az illető szövetkezeti központ tartalékának ötszörösét vehette volna fel hitelként. A magyar Szövetség Szövetkezeti Központ esetében a BCC azt szerette volna, ha az 900 ezer lej értékben jegyez BCC-részcsekket, s cserébe ennek hűsszorosát kapná meg hitelként, a Szövetség azonban csak 200 ezer lej értékben akart részlevesztést jegyezni. HUNYADI Attila Gábor: *Cooperatiuele minorităţii maghiare din România în perioada interbelică*. Argonaut, Cluj Napoca, 2010. 244.
- 20 HUNYADI Attila: *Romániai magyar gazdaságpolitika 1918–1940*. Magyar Kisebbség VI(2000). 2. sz. (a továbbiakban HUNYADI: *Romániai magyar*) (<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m000230.html>, letöltés időpontja: 2017. márc. 15.)
- 21 SZALAI Miklós: *Újrendiség és korporatívizmus a magyar politikai gondolkodásban (1941–1944)*. Múltunk XLVII(2002). 1. sz. 53.
- 22 Erre vonatkozóan bővebben lásd BÁRDI Nándor: *Ottthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéhez*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013. Elsősorban a *Generációs csoportok* c. alfejezet, 481–487.
- 23 Petrovay a következőképpen fogalmazott: „Tudatosítanunk kell népünkben azt a gondolatot, hogy minden, népközösségünk valamelyik tagjához tartozó ingó és ingatlan vagyon jogilag ugyan magánvagyon, de faji értelemben véve népközösségi vagyont képez, amelynek megtartása, megőrzése és növelése az egyeseknek nemcsak önmagukkal, hanem nemzeti közösségükkel szemben való kötelessége is”. PETROVAY Tibor: *Kisebbségi magyar gazdaságpolitika*. Hitel II(1936). 4. sz. 277.

rá.²⁴ Felfogásuk másik jellemzője, hogy a társadalomszervezés terén példaként tekintettek az erdélyi szász kisebbségre és részben az erdélyi románok 1918 előtti szerveződéseire.²⁵ Minél zártabb, önellátó, a román társadalommal párhuzamos erdélyi magyar társadalom kiépítését vizionálták, ahol a gazdasági intézmények gondoskodnának a kulturális intézmények anyagi támogatásáról. A generáció gazdasági kérdésekkel is foglalkozó ismertebb tagjai: Vita Sándor, Venczel József, Petrovay Tibor, Oberding József, Farkas Árpád, Gyárfás Elemér stb.

A célként megfogalmazott kisebbségi gazdasági autarkia elképzelés maradt. Magában foglalta volna az összes fontosabb kisebbségi magyar szervezetet, amelyek hierarchikusan épültek volna egymásra, élükön egy csúcsszervvel, a Gazdasági Tanáccsal. Ha nem is ezzel a céllal, de a különböző gazdasági és kulturális egyesületeket összefogó tanácsok és szervezetek létrejöttek (Felekezetközi Tanács, Bankszindikátus, szövetkezeti központok, Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület), melyek kisebb-nagyobb sikerrel ellátták feladatukat. Az egyik legkorábban megalakult és legsikeresebben működő szervezet a Felekezetközi Tanács volt. Hivatalosan 1920 júliusában alakult meg a római katolikus, református és unitárius püspökök részvételével, célja az egyházak életének összehangolása mellett az ezekhez szorosan kapcsolódó oktatási és kulturális egyesületek megszervezése és összefogása volt. A magyar kormánytól érkező támogatásokat is ezen keresztül osztották szét. Az OMP intézményesüléséig az erdélyi magyar kisebbséget érintő legfontosabb döntések itt születtek.²⁶

Mivel Erdélyben nem létezett magyar nagyipar, a gazdasági élet legfontosabb szereplőit a Bankszindikátus fogta össze. Ez a szász Revisionsverband és a román bankok Solidaritatea szövetsége mintájára jött létre 1922 decemberében. A Szindikátus magában foglalta az összes fontosabb bankot és szövetkezetet, azonban az erdélyi magyar érdekeltségű nagybankok többsége magyarországi bankok leányvállalata volt, nem maga döntött saját kamatpolitikájáról. Ezek nem tekintették magukra nézve kötelezőnek a Szindikátusban hozott döntéseket, és nem követtek a szász bankok mintájára altruista politikát. Habár a magyar szövetkezetekkel és egyházakkal végig együttműködött, a Szindikátus nem tudta ellátni legfontosabb feladatait.²⁷

A gazdasági és részben a mezőgazdasági élet fontos szereplője volt a két erdélyi magyar szövetkezeti központ: a gazdasági és hitelszövetkezeteket összefogó Szövetség és a fogyasztási szövetkezeteket egybefogó Hangya. Mindkettő az 1920-as évek elején alakult. A Szövetségnek kezdetben 433, a Hangyának 563 tagszövetkezete volt. Céljuk a tagszövetkezetek összefogása, hitellel és áruval való ellátása, valamint az ügyvitel ellenőrzése volt.²⁸ A „harmin-

24 GIDÓ Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2009 (Források a Romániai Magyarság Történetéhez). 49.

25 A szász kulturális és gazdasági szereplők szoros együttműködésére (egyházak és szövetkezetek), a szász bankok altruista politikájára gondolunk, illetve a románok esetében az ASTRA, a szövetkezetek és az Albina bank tevékenységére. A szövetkezetekről lásd HUNYADI Attila: *Az erdélyi szász és román nemzetiségi szövetkezetek*. Közgazdász Fórum VI(2003). 6. sz. 22–26.

26 LÁSZLÓ Lóránt: *A Felekezetközi Tanács megalapítása és szerepkörei a két világháború között*. Református Szemle CIV(2011). 6. sz. 742–748.

27 A Bankszindikátus működésére vonatkozóan lásd GYÁRFÁS Elemér: *Lesz-e erdélyi magyar bankpolitikánk?* Magyar Kisebbség XIV(1935). 15–16. sz. 413–420; Uő: *Pénzügyi politikánk*. Magyar Kisebbség III(1924). 15–16. sz. 624–628.

28 A két világháború közötti magyar szövetkezetekre vonatkozóan lásd HUNYADI Attila: *Magyar szövetkezetek Romániában 1918–1948 között = Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Szerk. SOMAI József. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kvár, 2007. 67–107.

casok” felfogásában azonban a szövetkezetek szerepe nemcsak a lakosság áru- és hitelezésében merült ki. Legalább olyan fontos volt a szövetkezeti gondolkodás terjesztése is.²⁹ Ez elsősorban a gazdasági válság kapcsán erősödött fel, a szövetkezeti gondolathoz ugyanis szorosan kapcsolódott a demokratikusan alulról szerveződő eszme, amely ideális formája lehet az egész társadalom megszervezésének.³⁰ Hasonló szerepet töltött be az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) is. A szervezet 1936-ban Szász Pál megválasztását követően mozdult el a kisgazdák irányába, és 1940-re a legnagyobb tömegszervezetté vált 575 gazdakörrel és 45 330 magyar gazdával sorai között.³¹ A gazdátársadalom megszervezése mellett az EMGE is legalább ilyen fontosnak tartotta az egyesület által szervezett különböző tanfolyamokat és akciókat, tehát egyféle tudásbeviteli szerepe is volt.

Az elképzelt kisebbségi autarkia élén egy Gazdasági Tanács az előbb felsorolt szervezeteiket fogta volna össze. A Gazdasági Tanács gondolata az OMP Közigazgatási Tanácsának 1933-as gyűlésén merült fel. Később felkarolta Petrovay és Vita is. Az elképzelés szerint a Gazdasági Tanács határozatai kötelező érvényűek lettek volna minden magyar vonatkozású intézmény számára. A kiépítendő gazdasági autarkia keretében felmérték volna a közösség javait, majd a Tanács koordinálása mellett megszervezték volna a termelést és az ellátást, és ahol lehetséges, a teljes önellátásra törekedtek volna. Mindennek alapját az alsóbb néposztályok öntudatosításában látták, nekik el kellett volna jutniuk oda, hogy csak magyar üzletből vagy kisiparostól vásároljanak. A gazdasági autarkia megvalósulásával kiküszöbölhetővé vált volna az állam szerepe, célnak a minél nagyobb szintű önellátást és az ezzel együtt járó elzárkózást tartották. Így már nem lett volna probléma, hogy a Román Nemzeti Bank nem látja el kellő visszleszámitolási hitellel a magyar szövetkezeteket, hiszen azok megkapják kedvezőbb áron a magyar bankoktól, akik viszont betétjeik döntő részét a magyar lakosságtól szerzik be.³² A kisebbségi autarkia ugyan nem valósult meg, és a korszakban is belátták, hogy a két világháború közötti erdélyi magyar társadalom még nincs rá felkészülve, de a megvalósulásáig fontosnak tartották a társadalom minél szorosabb megszervezését és a tudásbevitelt.

29 Vita véleménye a szövetkezeti gondolatról: „Ez a mozgalom a nép vágyait és céljait hordozza és demokratikus szervezeténél fogva az arra alkalmasakat segíti érvényesüléshez”. VITA: Erdélyi gazdaság 182.

30 HUNYADI: Romániai magyar

31 DEMETER Béla–VENCZEL József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt*. Bp., 1940. 26.

32 Vita elképzelése a Gazdasági Tanács szerepéről és működéséről: „Elmosódott etnikai határokkal, más nemzetek között vegyesen élve, önálló várm- és országhatárok nélkül, gazdasági szervezetének csonkaságával egy nép sem törekedhetik a teljes gazdasági autarkia megvalósítására. Azt azonban semmiféle álokkodás meg nem tilthatja, hogy ingó és ingatlan javait, összes gazdasági erőforrásait a maga népi céljainak szolgálatába állítsa, azoknak saját gazdasági céljaira való felhasználása felett éber figyelemmel őrködjék, gazdasági tényezői között megteremtse a tervszerű együttműködést, a helyesen felismert nemzeti célok szem előtt tartásával igyekezzék fainak megélhetését könnyíteni, boldogulásukat szolgálni, őket vagyonuk megtartásában segíteni. Kisebbségi életünk minden erejével olyan gazdasági közösség megteremtésére kell törekednie, mely csak felesleges javait, tőkéjét, munkaalkalmait, fogyasztását adja át másoknak, s csak a hiányzót szerzi be idegen forrásokból. Kisebbségi sorsban élő népnek is joga van arra, hogy elsősorban a maga lábán igyekezzék járni, a maga érdekeinek megfelelően igyekezzék életét berendezni, gazdasági életének csonkaságát pótolni, egész gazdasági életét az önvédelem és szoros összekapcsolás alapjára helyezni”. VITA: Erdélyi gazdaság 172.

A kisebbségi autarkia megvalósulásában kulcsszerep jutott volna az erdélyi magyar társadalom kétharmadát kitevő falusi lakosságnak és a mezőgazdaságnak. Tulajdonképpen a mezőgazdasági termelés és az önellátás kellett volna, hogy legyen az autarkia alapja.³³ Ehhez a gazdasági termelést kellett volna fokozni, a korabeli számítások szerint ugyanis Erdély és Székelyföld is önellátónak tűnt. Farkas Árpád számításai szerint a mezőgazdasági termelés tekintetében Erdélyt három övezetre lehet osztani: önellátó, nem önellátó és többletet termelő régióra. A Keleti-Kárpátok vonulatát és a Nyugati-Szigethegység övezetét nem önellátónak, a Partiumot, Erdélyi-medencét és a Barcaságot többletet termelő övezetnek, míg a fennmaradó részt önellátónak vélte.³⁴ Hasonló következtetésre jutott Vita Sándor is a Székelyföld tekintetében, számítását viszont gyengíti, hogy csak a kenyérellátás biztosítását vette alapul,³⁵ ami a lakosság szükségleteinek csupán az egyik – bár legfontosabb – eleme. A korabeli számításokra csak mint lehetséges célra tekinthetünk, a két világháború idején Székelyföld ugyanis nem minősült önellátónak, ahhoz a terméseredmények növelésére lett volna szükség. Ez a mezőgazdaság modernizálását jelentette volna, a két világháború közötti időszakban azonban az erdélyi mezőgazdaság eredményei nem tették ezt lehetővé. Az 1921-es földreform révén ugyanis a nagybirtok rovására nőtt az életképtelen kisbirtokok aránya, amelyek közismerten önellátásra törekedtek. Sok esetben igyekeztek növelni a szántóföld arányát az erdő és legelő rovására, és olyan területeket vontak be a termelésbe, amelyek rossz terméseredményeket produkáltak. Az erdélyi mezőgazdaság egyik kitörési lehetősége az erőltetett gabonatermelés helyett inkább az állattenyésztés felé történő elmozdulás lehetett volna, azonban a szántóföld növelése a legelők rovására csökkentette az állatállományt, ami maga után vonta a keletkező trágyamennyiség csökkenését, ez pedig kényszerűen az ugarrendszer fennmaradását eredményezte.³⁶ Az ugarrendszer elvonta a területet az új (ipari vagy takarmány) növények bevezetésétől, ezáltal a két világháború közötti erdélyi mezőgazdaság megrekedt, és csak minimális fejlődésre volt képes.

A fent idézett szerzők számításaik során ugyanakkor azt sem vették figyelembe, hogy az életszínvonal, valamint a szokásokban bekövetkező változások miatt egy önellátásra törekvő

33 Petrovay a következőképpen fogalmazott: „A szervezkedés munkájának tehát a kisembereket kell céloznia. Gazdasági erőink és lehetőségeink majdnem kizárólagosan a mezőgazdaságban találhatók fel, gazdaságpolitikánknak tehát első vonalban a mezőgazdálkodás fejlesztésére, jövedelmezőségének fokozására és intézményeinek megerősítésére kell irányulnia”. PETROVAY: i. m. 265.

34 FARKAS ÁRPÁD: *Erdélyi gazdaságok üzemi viszonyai és időszerű kérdései*. Minerva, Kvár, 1941 (a továbbiakban Farkas: *Erdélyi gazdaságok*). Farkas elképzelései szerint a Székelyföld önmagában is önellátó volt: Csík kevesebbet termelt, Udvarhely nagy része önellátónak minősült, Maros-Torda megyében a Nyárád mente, Háromszék megyében pedig a Barcaság északi része többletet termelt. Ezek kölcsönösen kiegészítették egymást.

35 Érvelése szerint: „A 111 000 tonna éves kenyérszükséglet előállításához szükséges 95 000 tonna búza, rozs vagy – ahol a kenyeret puliszka helyettesíti – tengeri, valamint 15 500 tonna burgonya. Ez a gabonamennyiség – 10 mázsás hektáronkénti átlagos termést feltételezve – megteremne 95 000 hektáron, a burgonyamennyiség pedig – 100 mázsás terméssel – 1550 hektáron. Ez a szántóterület rendelkezésre is áll, ilyen átlagtermések mellett tehát a Székelyföldön elég gabona teremne ahhoz, hogy a lakosság kenyérszükségletét fedezze”. VITA SÁNDOR: *Székelyföld önellátása*. Hitel III(1937). 4. sz. 275.

36 Vita kimutatásai szerint erdélyi átlagban a termőterület 11%-a volt ugar, ez Udvarhely és Csík megyében 21–22%-ot tett ki. VITA: *Erdélyi gazdaság* 101–103. Románia régióin belül is Erdélyben volt a legmagasabb az ugar aránya, ugyanakkor ez Besszarábiában 7%, a Regátban pedig csak 3% volt.

törpebirtokos saját szükségleteinek körülbelül 50%-át már a két világháború között is a piacról szerezte be.³⁷ A felmérés szerint egy parasztszalád éves bevételeinek több mint egyharmada a birtokfenntartásra, közel 50%-a a családtagok ellátására, míg a fennmaradó 21% az élelmezésre ment el. Az önellátás szintjére jól rávilágít, hogy az élelmezésre költött összeg legnagyobb tétele a liszt (búza és kukorica), illetve a húsfélék, míg a családtagok esetében az öltözködés, iskolázás és a kocsmá volt.

A fent elmondottakat pár grafikon segítségével igyekszem igazolni. Egyrészt felvázolom az 1921-es földreform hatását,³⁸ másrészt kitérek a Székelyföld önellátásának problémájára.

37 Az állítást a pontos kimutatások hiánya árnyalja, a rendelkezésünkre álló adatok egyetlen településen (Șanț, Beszterce-Naszód megye) elvégzett kérdőíves felmérés eredményeire alapoznak. Ezek annyiban hasznosíthatók, hogy az érintett település is hegyvidéki falu, feltehetően a székelyföldiekhez hasonló életkörülményekkel. D. ȚICULESCU: *Cheltuielile sătenilor de piață. (Observațiuni pentru comuna Șanț, jud. Năsăud)*. Sociologia Românească II(1937). 2–3. sz. 105–108.

38 Az 1921-es földreformról napjainkig nem készült modern, minden aspektusra kiterjedő összefoglaló munka. Ennek részbeni oka a forráshiány. A szakirodalomban általában három forrást használnak a reform hatásainak illusztrálására: korabeli közléseket a földreform eredményeiről, az 1930-as népszámlálást, valamint az 1920-as évek végén közzétett földadó-befizetéseket. Ezek viszont korlátozottan hasznosíthatók, ugyanis az 1930-as népszámláláskor csupán bizonyos adatokra kérdeztek rá (pl. foglalkozás, birtokmegoszlás), a földadó esetében pedig inkább csak becslésről beszélhetünk a befizetett adók alapján. Ugyanígy gondot jelent a kiindulási alap, amelyhez viszonyítva mérni lehetne a földreform eredményeit. Itt két forrás jöhet számításba: az 1895-ös mezőgazdasági összeírás és az 1910-es népszámlálás adatai. Az összevetést nehezíti, hogy a korabeli magyar statisztika kataszteri holdban, a román pedig hektárban adja meg az adatokat. Nagyobb gondot jelent viszont az, hogy a rendelkezésre álló adatok csak megyei bontásban lelhetők fel, azonban az 1918 előtti és utáni Erdély területe között több mint 220 ezer ha a különbség (ugyanis a partiumi megyék mindenikét kettévágta az új határ). Erre vonatkozóan lásd Roman CRESIN: *Care este structura proprietății agrare din România*. Sociologia Românească II(1937). 2–3. sz. 90–95.

A két grafikon alapján³⁹ szembetűnő a birtokmegoszlásban bekövetkezett változás: míg 1910-ben Erdély-szinten 62% volt a törpebirtok (5 ha alatt) aránya, a földreform következtében ez elérte a 85%-ot. Az életképesnek tartott 5–10 ha közötti kisbirtok számszerűen megnőtt, azonban arányaiban visszaesett, míg az 50 ha fölötti nagybirtok szinte teljesen eltűnt. Egyes székelyföldi megyékben az arány még kirívóbb: Csík megyében a törpebirtok aránya meghaladta a 90%-ot, míg Maros-Tordában 80% alatt volt.

³⁹ A grafikonok forrásai: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. IV. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház és földbirtokviszonyai*. KSH, Bp., 1915 (Magyar Statisztikai Közlemények 56), illetve *A Romániához csatolt magyar területek gazdasági élete*. Magyar Nemzeti Bank, Bp., 1940. 12. táblázat (a továbbiakban *Romániához csatolt területek*).

A fent említettek miatt a művelési ágak megoszlását illusztráló grafikonok⁴⁰ statisztikai kimutatása nem erősíti meg korábbi állításunkat. A terület módosulása miatt Erdélyben és Észak-Erdélyben is minden művelési ág esetében csökkenés figyelhető meg, az adatok tehát használhatatlanok. Székelyföldön – ahol a területi változások nem voltak jelentősek – megyei bontású adatok alapján is kimutatható az elmozdulás: ha minimálisan is (22%-ról 23%-ra), de nőtt a szántóföld aránya.

A székelyföldi sajátos viszonyok (tömbben élő magyar lakosság, közbirtokossági formában hasznosított erdő és legelő magas aránya) miatt az 1921-es földreform hatása másként mutatkozott meg, mint Erdély más részein. A grafikon tanúsága szerint⁴¹ Észak-Erdélyben a kisajátításoknak csak körülbelül egyharmada volt közbirtok, míg a Székelyföldön ez több mint 50% volt. Visszaosztáskor a kisajátított földek mintegy 11%-át osztották ki az igényjogosultak között, ezzel szemben több mint 70% a politikai közösséghez került. Jogi értelemben

40 *A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája*. I. KSH, Bp., 1897 (Magyar Statisztikai Közlemények 15). 124–125, illetve *Romániához csatolt területek* 12. táblázat.

41 VENCZEL: i. m. 401.

tehát a kisajátított föld elveszítette közbirtokos jellegét, de a gyakorlatban továbbra is közös használatban maradt. A lényeges különbség az volt, hogy míg korábban a falu lakossága döntött annak hasznosításáról, ettől kezdve a falu vezetősége – sok esetben az újonnan kinevezett román jegyző – határozott.⁴²

A korszak erdélyi magyar gazdasági gondolkodói is belátták, hogy a kisebbségi autarkia alapjának szánt önellátás csak akkor valósítható meg, ha sikerül fejleszteni és modernizálni a mezőgazdasági termelést. Konkrét terveket is megfogalmaztak: felhagyni az ugarrendszerrel és áttérni a vetésforgóra, a külterjes mezőgazdaságtól elmozdulni az intenzív mezőgazdaság irányába, csak a jó terméseredményekkel termelhető növényeket termesztetni, a gabonafélék helyett inkább ipari- és takarmánynövényeket termesztetni, hogy növelhetővé váljék az állatállomány mennyisége és minősége.

Az alap az életképes kisbirtok lett volna. Farkas Árpád számításai szerint Erdélyben az életképes kisbirtok – amelyet a család önerőből is meg tud művelni – 20 hold lenne, ennek ideális megoszlása: 5,5 hold szántó, 0,4 hold kert, 7,2 hold takarmánytermő terület (rét vagy takarmánnyal bevetett föld), 7,2 hold legelő.⁴³

Ezzel szemben a szántóföld aránya mindenhol magasabb volt: Észak-Erdélyben az ideális arány kétszerese, Maros-Torda megyében pedig a terület kétharmada. A rét és legelő aránya kisebb volt az ideálisnál. Az elképzeléshez legközelebb a Csík megyei megoszlás állt.

A mezőgazdasági termelés növekedésének egyik kulcsa a terméseredmények növelése lett volna, e téren azonban a két világháború közötti időszakban csak viszonylagos növekedés következett be. A legfontosabb gabonák közül egyik esetében sem sikerült elérni az 1918 előtti szintet. Az 1920-as évek közepéig visszaesés figyelhető meg, ezt követően javulnak a termésátlagok, de a kiindulási szint alatt maradnak. A legjobb eredmények a búza (1913-ban 10,7 q, 1933-ban 10,3 q) és rozs (1913-ban 10,7 q, 1933-ban 10,4 q) esetében figyelhetők

42 Az 1921-es földreform székelyföldi hatásaira vonatkozóan lásd *Székelyföld története* 542–556.

43 FARKAS Árpád: *Életképes üzemnagyság a magyar mezőgazdaságban*. Mezőgazdaságpolitikai Intézet, Bp., 1944. 17.

meg.⁴⁴ A javaslat része volt az is, hogy a termésátlag javulásáig a különböző vidékeken csak jó átlaggal rendelkező növényeket termesszenek.

A grafikon⁴⁵ tanúsága szerint a kép vegyes. Maros-Torda és Háromszék általában jobb terméseredményekkel rendelkezett, mint a másik két székely megye, de minden megyében találunk legalább egy olyan növényt, amelynek terméseredménye jobb az erdélyi átlagnál (Maros-Tordában a búza, Csík és Udvarhely esetében a zab, Háromszéken a kukorica). Az elképzelés tehát viszonylag könnyen megvalósítható lett volna, útjában leginkább a mentalitás állt.

44 Mindez természetesen csak regionális bontásban állja meg a helyét, minthogy Erdélyen belül is voltak ennél jobb terméseredményekkel rendelkező vidékek. A barcasági szászok pl. minden gabonából jobban produkáltak, sőt megelőzték a fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező Magyarországot is. VITA: *Erdélyi gazdaság* 60.

45 A grafikon forrása: VITA: *Erdélyi gazdaság* 105.

A mezőgazdasági termelés növekedése érdekében a terv kevesebb gabona és több ipari és takarmánynövény termesztését javasolta. Erdély területének csak mintegy egyharmada volt szántóföld – és egyes vidékeket leszámítva az sem a legjobb minőségű –, és közel kétharmada erdő és legelő, a termesztett növények közel háromnegyedét mégis a gabona tette ki.⁴⁶ Ennek magyarázata az önellátásra törekvő kisgazdaságokban rejlik.

A korabeli javaslatok másik kulcseleme, hogy a kevés és rossz minőségű termőföld, illetve a kiterjedt legelők és rétek miatt Erdélyben a kiterjesztést nem a növénytermesztés, hanem az állattenyésztés jelentené, ehhez pedig mennyiségi és minőségi javulásra lett volna szükség.

A grafikon tanúsága⁴⁷ szerint a kiterjedt legelők és rétek ellenére a Székelyföld nem rendelkezett kimagasló állatállománnyal. Meglepő a szarvasmarha és loállomány közötti lényeges különbség: a székely gazdák a mezőgazdaságban elsősorban a szarvasmarha (esetleg ökör) és nem a ló igaerejét használták, bár ez a kedvező kép is relatív. Az 1910-es évekhez képest – Csík megye kivételével – a szarvasmarha-állomány folyamatosan csökkent. A legnagyobb visszaesés Háromszéken következett be, itt 20 év alatt a kétharmadára csökkent.⁴⁸

1940-et követően az erdélyi gazdasági gondolkodásban a legfőbb változás a korábban célként kitűzött kisebbségi autarkiáról való lemondás volt. Már nem külön erdélyi magyar gazdasággal számoltak, hanem igyekeztek Erdélyt minden téren integrálni a korabeli magyar

46 Mindez nem jelenti azt, hogy ne növekedett volna mind az ipari, mind a takarmánynövények ára. Az ipari növények közül a legnagyobb arányban cukorrépát (a művelés alatt álló terület 0,4%-a) és kenderet (a művelés alatt álló terület 0,5%-a), a takarmánynövények esetében pedig lóherét (a művelés alatt álló terület 3,6%-a) és lucernát (a művelés alatt álló terület 1,4%-a) termesztettek. A két legfontosabb takarmánynövény termesztésében az 1930-as évek első felében 23%-os növekedés állt be. VITA: *Erdélyi gazdaság* 59–60, 111. A cukorrépa esetében jelentős regionális eltérések figyelhetők meg a cukorgyárak földrajzi elhelyezkedésének megfelelően. Az 1930-as években Háromszéken ez volt a legelterjedtebb ipari növény. TÓTH-BARTOS András: *Háromszék vármegye gazdaságának fejlesztésére tett próbálkozások 1940–1944 között*. Limes XI(2006). 2. sz. 107–116 (a továbbiakban TÓTH-BARTOS: *Háromszék vármegye*).

47 A grafikon forrása: *Romániához csatolt területek* 10. táblázat.

48 VITA: *Erdélyi gazdaság* 114.

gazdaságba. Ennek az is oka lehetett, hogy Észak-Erdély semmilyen téren nem minősült önellátónak, elsősorban a Bánság és Barcaság elvesztése miatt.⁴⁹ A korábbi célok közül megmaradt az életképes kisbirtokok kialakulása, azonban ezt – érthető okokból – nem újabb földreformmal akarták elérni. Úgy vélték, hogy hosszabb idő alatt a piaci viszonyok majd önmagukban ebbe az irányba terelik a fejlődést.⁵⁰ Ugyanakkor a gazdasági megfontolásoknak ellentmondva, elsősorban nemzetiségpolitikai megfontolásokból nem hajtották végre az 1921-es román földreform revízióját sem.⁵¹

A megváltozott körülményekhez igazodva a mezőgazdaság fejlesztését és modernizálását már nem önerőből, hanem elsősorban az államtól várták. Ez a rövid időszak ellenére részben meg is valósult, hangsúlyosan a Székelyföldön. Az állam kedvezményes apaállat- és vetőmag-akciókat szervezett a gazdák részére. Ugyanakkor a háborús gazdálkodás miatt az állam is szorgalmazni kezdte az ipari növények, elsősorban olajos magvak termesztését, és ehhez különböző kedvezményeket biztosított.⁵² A birtokrendszer terén a tagosítás és az ugarrendszer felszámolására történtek kísérletek.⁵³ A mezőgazdasági termelés tekintetében az ország területére egységes piacként tekintettek, ahol a különböző régióknak különböző szerepet szántak. Erdély kitörési lehetőségét az állattenyésztésben látták, a területnek az ország húsellátásában kellett volna vezető szerepet kapnia, míg a lakosság kenyérszükségletét a trianoni területek gabonamennyiségéből szerették volna fedezni.⁵⁴

A tanulmányban igyekeztem újabb megvilágításba helyezni a két világháború közötti erdélyi gazdasági gondolkodás mezőgazdaságra vonatkozó alapszövegeit. Meglátásom szerint ugyanis ezekből konkrét elképzelés bontakozik ki az erdélyi magyar társadalom megszervezéséről, amelynek alapja a mezőgazdaság által biztosított önellátás és az erre épülő kisebbségi autarkia. A terület adottságainak és a termelés korabeli szintjének felmérése mellett konkrét javaslatokat is megfogalmaztak a mezőgazdaság modernizálása érdekében. Habár történtek erőfeszítések a mezőgazdasági termelés növeléséért, az eredmények azonban sem a növénytermesztés, sem az állatállomány terén nem érték el az 1918 előtti szintet. A tanulmányban igyekeztem bemutatni ennek okait, és külön kitértem a korszakban megfogalmazott állításra, amely szerint a Székelyföld megfelelő szervezés esetén önellátó lehetne. Ez az állítás csak az esetleges autonómiatervekhez szolgálhatott érvként, a gyakorlatban ugyanis a Székelyföld sem ekkor, sem a későbbiekben nem minősült önellátónak.

49 FARKAS: *Erdélyi gazdaságok* 2.

50 Uo. 31.

51 A magyar kormány megfontolása mögött a dél-erdélyi magyarság védelme állt. Attól tartottak, hogy a román kormány is hasonló lépéssel válaszolna, ezért revízió helyett jogi útra terelték a kérdést, megengedve, hogy minden egykori tulajdonos az 1440/1941-es rendelet alapján pert indíthasson a kisajátítás megkérdőjelezése érdekében. TÓTH-BARTOS András: *Birtokpolitika Észak-Erdélyen, 1940–1944*. Korall XIII(2012). 47. sz. 104–105.

52 Erre vonatkozóan lásd OLÁH Sándor: *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989*. Pro-Print, Csíkszereda, 2008; TÓTH-BARTOS: *Háromszék vármegye*.

53 Az ugarrendszer felszámolását a 259.380/1942 sz. FM-rendelet révén igyekeztek megvalósítani. Az ebből adódó székelyföldi konfliktusokra vonatkozóan lásd OLÁH Sándor: *Földhasználat és nemzeti bűn*. Limes XI(2006). 2. sz. 119–128.

54 FARKAS: *Erdélyi gazdaságok* 31.

SZEKLERLAND'S SELF-SUFFICIENCY
IN INTERWAR HUNGARIAN ECONOMIC THOUGHT

Keywords: *Szeklerland, interwar Hungarian economic thought, agriculture, self-sufficiency*

The study is the synthesis of Transylvanian agriculture's situation and possibilities in the interwar period. Hungarian economic thought considered agriculture the basis of social organization and minority autarchy. The goal was the establishment of a minority autarchy that would have included every major institution (churches, schools, banks, cooperatives), their activity being coordinated by an Economic Council. Building a parallel society with all necessary institutions within Romania's borders would have been the final goal and its basis would have been self-sufficiency. Although both Transylvania and Szeklerland were considered self-sufficient at the time, in reality this was not the case. By means of statistical data, the study presents agriculture's condition in the epoch, suggestions for its development, as well as the reasons why these never materialized.

AUTOAPROVIZIONAREA SECUIMII
ÎN GÂNDIREA ECONOMICĂ MAGHIARĂ INTERBELICĂ

Cuvinte-cheie: *Secuime, gândirea economică maghiară interbelică, agricultură, autarhie*

Studiul sintetizează situația și posibilitățile agriculturii transilvănene în perioada interbelică. Gândirea economică maghiară a epocii considera esențială agricultura în cadrul organizării sociale și în realizarea unei eventuale autarhii minoritare. Obiectivul final era autarhia, care cuprindea toate instituțiile importante (biserici, instituții de învățământ, bănci, cooperative), iar activitatea acestora urma să fie coordonată de un Consiliu Economic. Scopul ar fi fost realizarea unei societăți paralele în cadrul României, care ar fi dispus de toate instituțiile necesare, având la bază autoaprovizionarea. Deși capacitatea de autoaprovizionare a Transilvaniei și Secuimii era considerată garantată, în practică acest lucru nu era realizabil. Cu ajutorul datelor statistice, studiul prezintă starea agriculturii interbelice, propunerile pentru dezvoltarea acesteia, precum și motivele pentru care ele nu s-au putut realiza.